

Ernst Bloch: Espai per a la Utopia. Un projecte de Francesc Abad, 2010 - 2017

Jörg Rudolf Zimmer

Catedràtic de Filosofia, Universitat de Girona

Concepció i direcció del projecte: **Francesc Abad**

Assessorament filosòfic: **Claudia Kalász**

Edició i so: **Adolf Alcañiz**

Càmera: **Adolf Alcañiz**

Lloc i dia de l'entrevista: **Barcelona, 23-5-2012**

Traducció de l'alemany: **Carme Gala**

© del contingut de l'entrevista: **Jörg Rudolf Zimmer**

Al començament: l'actualitat d'Ernst Bloch cap al 1980 #00:00:09-4#

La meva relació amb la filosofia d'Ernst Bloch neix a l'inici dels anys 80. Eren uns temps una mica semblants als d'ara. A Alemanya hi havia una gran oposició al rearmament. De polititzada, n'estava, la situació. I això també em recorda una mica a la situació actual amb els "indignats". Aleshores jo feia el batxillerat i, en aquell context polític, vaig connectar amb la filosofia de Bloch. Després, quan ja estudiava filosofia, vaig entrar en contacte amb un deixeble seu, Hans Heinz Holz, i al final Holz va dirigir la meva tesi doctoral. Ell mateix s'havia doctorat amb Ernst Bloch, amb la tesi "Senyor i servent en Leibniz i Hegel". I amb Holz em vaig doctorar, com qui diu, en línia de successió directa. La meva tesi era sobre el concepte de la memòria en la filosofia de Bloch. Aquest seria el rerefons de la meva relació amb Bloch, que no s'ha trencat mai.

Ampliació de la utopia social #00:01:32-6#

El concepte 'utopia' deriva etimològicament del grec: "utopos" vol dir "cap lloc", una cosa que no és enlloc. En filosofia, el concepte 'utopia' es va desenvolupar a l'inici de l'era moderna, de fet, sobretot en l'àmbit de les utopies socials. I Bloch, en la seva gran obra "El principi de l'esperança", va fer un esbós de les utopies socials. En Bloch, però, el decisiu és que ell amplia aquest pensament utòpic-social –que, per exemple, també existeix en el socialisme utòpic del segle 19 a França–, i que li dona una perspectiva filosòfica més general. De bon començament, doncs, ja tenim una fonamentació antropològica de l'utòpic. L'home, en la seva condició, de fet s'esforça a superar-se ell mateix. De manera que es tracta de quelcom més que una utopia social. A més a més, Bloch estén el concepte a tots els àmbits de la cultura. La utopia és present en l'art, en la literatura; la utopia influeix en la religió. D'això, se'n sap poc. Originàriament, Bloch ve d'un context de la filosofia de la religió.

I amb el temps es va convertint en un filòsof marxista que ha sabut vincular el concepte de la utopia amb el marxisme. De fet, l'impuls bàsic del pensament utòpic de Bloch ve de l'escatologia. En el seu primer llibre, "Esperit de la utopia",

encara parlava d'una apocalipsi i de la voluntat escatològica. Tot seguit dedicà el seu segon llibre a un teòleg revolucionari de l'època de la reforma alemanya, Thomas Münzer. És la primera vegada que dona realment un gir utòpic a la religió quan fonamenta la rebel·lió dels pagesos teològicament. Tot això són les fonts i el rerefons del pensament blochià que porten a un concepte d'utopia molt més extens i complet que no com el coneixem al llarg de la història de la filosofia.

Utopia concreta: lligam entre teoria i praxi #00:04:22-0#

El concepte seria "utopia concreta", doncs. Si diem que el mot utopia ve d'"utopos", o sigui, "sense lloc", això pot portar fàcilment a fantasiar sense solta ni volta. I quan qualsevol societat ideal és situada en una illa, com ho fan algunes utopies socials, naturalment això sol dependre molt de les relacions socials. És un reflex d'aquestes relacions socials. Però el que s'imagina s'allunya moltíssim del que succeeix en la societat real. El concepte blochià de la "utopia concreta" és precisament l'intent de vincular, amb mitjans de la teoria marxista, el concepte utopia amb els moviments socials. I no solament vincular-lo sinó incloure'l en aquests moviments. Potser podríem citar una bona frase de Marx, que va dir: "La humanitat solament s'imposa les tasques que pot solucionar." És a dir, les utopies que exigissin coses que són absolutament irrealitzables, des del punt de vista històric o social, serien utopies abstractes. I la intenció de Bloch és unir la utopia amb les forces i els moviments socials. És clar, això és perquè Bloch relaciona cada vegada més la seva filosofia amb el marxisme.

Per exemple, ara també caldria esmentar la relació teoria-praxi, tal com es concreta en les famoses tesis de Marx sobre Feuerbach. O sigui: "Els filòsofs han interpretat el món de diverses maneres. Però del que es tracta és de canviar-lo." Sobre aquesta qüestió, en "El principi de l'esperança" Bloch dedica un llarg comentari a les 11 tesis sobre Feuerbach, per tal que aquesta relació teoria-praxi deixi d'entendre's malament, com és habitual o, si més no, com ha passat sovint. O sigui, com si es volgués substituir la teoria per la praxi, quan no es tracta d'això de cap manera. Això seria pragmatisme, que també el tenim en la filosofia dels segles 19 i 20. Però el que Bloch vol dir no és això. Ni tampoc és això, el que diu el marxisme. La idea és lligar la teoria a la praxi. O sigui, la teoria reflecteix la praxi, interpreta el món. I amb això reflecteix la praxi de les persones. I de la seva banda, la realització pràctica també ha de ser reflectida teòricament. De manera que hi hagi una relació dialèctica entre teoria i praxi. No pas la substitució d'un pensar teòric contemplatiu per un pensar únicament pràctic, sinó l'arranjament de les dues esferes. Aquesta també era la idea de Marx, que s'inclou essencialment en el concepte utòpic blochià de la utopia concreta. Que és que la teoria, la filosofia, reflecteix i acompanya teòricament el moviment social, el desenvolupament social. De manera que també hi aporta models. I en Bloch, això és molt important. Ell parla molt sovint de la necessitat de crear models. Però això tan sols pot ser teòricament. Pràcticament, no és factible.

El que se'n podria dir essencialment, seria: primer, que la utopia s'ha de concebre filosòficament d'una manera molt més àmplia. I segon, que com a utopia concreta sempre va orientada a un desenvolupament social específic, actual. En tal sentit, Bloch és un possible punt de connexió per als moviments com els que

han tornat a sorgir avui dia. Com ara els “indignats”. N'estic segur. Bloch ofereix models teòrics a fi d'idear moviments socials i, també, per poder idear-los més àmpliament des del punt de vista filosòfic-artístic.

L'esperança, el factor subjectiu d'un canvi possible #00:09:17-3#

Abans d'entrar en el concepte de l'esperança i en els detalls de la qüestió, per fer-ho més entenedor potser esmentaria una part teòrica essencial de “El principi de l'esperança”, que és aquesta teoria de la possibilitat. És una teoria que concep la ‘possibilitat’ en el sentit de les condicions objectives que s’han de donar, p. ex., per a la realització d’un projecte. I és a la vegada una teoria del que Bloch anomena el “factor subjectiu”. O sigui, que les possibilitats s’han d’agafar a través d’una acció per transformar-les en realitat. Aquest és el veritable nucli ontològic de tota aquesta filosofia que se separa del determinisme històric i que també s’oposa a una desvaloració o desdeny del que podem dir-ne “subjectivitat en la història”, en tant que intenta veure la part objectiva de la possibilitat, en el sentit d’unes imprescindibles condicions donades perquè pugui succeir una cosa, i pensar-ho en combinació amb aquest factor subjectiu que aleshores, a la pràctica, ho converteix en realitat. De manera que es pugui tornar a concebre possibilitat objectiva i possibilitat subjectiva com una relació dialèctica.

Aquest és el lloc, diria jo, on s’ha de situar l’esperança, esperança com a allò que, en efecte, és la subjectivitat. La subjectivitat és aquesta acció que va més enllà en tots els plans i aspectes de la realitat humana. No solament en el pla social sinó ben bé en el personal també, els “petits somnis diürns”, com ho diu Bloch. Això també és esperança i forma part del mateix. Ja he dit al començament que, en Bloch, l’esperança té fonaments antropològics. Els primers apartats de “El principi de l’esperança” es remeten a l’antropologia. Això vol dir que som persones que se superen elles mateixes, que transcendeixen. Però sense transcendència, o sigui, sense religió. Allà on alguna cosa s’ha convertit en realitat, sempre sorgeixen nous espais d’esperança. En “El principi de l’esperança” Bloch ho anomena un cop “la malenconia de la satisfacció”. La trobo una expressió molt bonica. Perquè això significa que, naturalment, sempre volem fer realitat les nostres esperances. Però al moment en què les hem fet realitat, comprovem que el que havíem somiat arriba encara més enllà del que hem aconseguit. I aquesta és la denominada “malenconia de la satisfacció”, la qual genera immediatament més somnis. O sigui, és inacabable i no es pot satisfer definitivament. Això també s’ha de saber.

L’esperança, vist com a part de la nostra dotació antropològica, és una cosa que durarà mentre duri l’ésser humà. D’altra banda, no es pot pensar que l’esperança tingui res a veure amb un optimisme cec. L’any 1956, Bloch va ser retirat per força del càrrec de professor a Leipzig, encara va restar uns quants anys a la RDA i el 1961, quan van aixecar el mur, es va traslladar a Tübingen, a l’Alemanya Occidental. La primera conferència a la universitat, la va titular “L’esperança pot ser defraudada?” La seva resposta és: i és clar que l’esperança es pot defraudar, fins i tot és defraudada sempre. Hi cal contínuament aquest element escèptic, que és que l’esperança sempre s’ha d’autocorregir. Però no vol dir que l’esperança s’acabi aquí.

“Utopia concreta”, esperança, significa mantenir-se al marge d’un optimisme metafísic i d’un pessimisme metafísic i dir: realitzem els somnis i corregim aquests somnis de la nostra vida, en el procés social i històric. Això és el que distingeix els éssers humans.

Una nova definició del progrés #00:14:38-7#

Si em pregunteu pel concepte del progrés, el primer que cal fer –cosa que potser també es relaciona amb el que hem comentat abans– en el cas de Bloch (després ja ho veurem en el de Benjamin), primer cal separar el concepte del progrés d’una idea de progrés com la que hi havia en la filosofia clàssica burgesa del segle 18. O sigui, el pensament de la filosofia històrica clàssica: el d’un progrés continu cap a un objectiu. No cal dir que anava lligat amb la idea d’una realització i continuïtat gairebé automàtiques del progrés.

Fins i tot ho suggereix un filòsof com Hegel, que en la seva filosofia de la història diu: “Història és progrés en consciència de la llibertat.” I aleshores es va dir que Hegel també ho veia com una teleologia de la història. Però això s’ha de mirar bé. Què diu, amb això? Hegel diu que solament hi ha progrés si hi ha consciència de llibertat. Si no, no hi ha progrés. Tan sols ho vull dir per endavant: el que Bloch i també Benjamin pensen, s’ha de separar de la idea clàssica del progrés. Walter Benjamin, a les tesis “Sobre el concepte de la història”, ja ho critica en la socialdemocràcia alemanya: aquest automatisme del progrés, aquesta fe en el progrés. Löwith ho defineix molt bé quan diu que la moderna filosofia de la història és, per dir-ho així, la continuació de la doctrina cristiana amb uns altres mitjans. Quan Bloch parla de progrés no és res de tot això.

Tenim aquella famosa dissertació dels anys 50 “Diferenciacions en el concepte progrés”. Quan Bloch parla de progrés, al rerefons hi ha la seva teoria de no-contemporaneïtat. Amb no-contemporaneïtat, Bloch designa una cosa que ara, amb la globalització, és de gran actualitat. O sigui, la idea de les diverses velocitats del desenvolupament. El desenvolupament no es duu a terme d’una manera homogènia o regular. El progrés històric no es duu a terme en tots els aspectes al mateix ritme, ni tampoc de la mateixa manera. Això vol dir que vivim en un present que està caracteritzat per les moltes realitats històriques no simultànies que viuen alhora en ell. Això, ara ho podem veure molt bé en la globalització, perquè s’hi dona el fet que un treballador de la moderna indústria europea competeix directament amb un indi d’Amèrica Llatina i hi està directament apropat, però els seus nivells de desenvolupament són totalment diversos.

Però tornant a la qüestió del que Bloch vol dir amb “progrés”, es tracta de la idea de concebre un denominat “multivers” de diverses èpoques històriques dins d’un present en què el criteri de progrés no és allò més desenvolupat. Com ara seria si diguéssim: llavors el nostre primer món, el del desenvolupament industrial i també el del postindustrial, és el progrés en si. I no. En realitat, el progrés és la integració d’aquest multivers de diversos estats de desenvolupament. Això és el que Bloch vol dir amb “progrés” i és d’una gran actualitat en aquesta època. També per als moviments d’ara, com el dels “indignats”. En el fons, es tracta d’organitzar la globalització d’una manera diferent de com s’organitza en aquests moments.

Coincidències entre Bloch i Benjamin #00:19:49-9#

Aquest concepte de progrés que aquí només he pogut esbossar breument, sens dubte té molt a veure amb Walter Benjamin. Perquè Walter Benjamin, en les seves famoses tesis “Sobre el concepte de la història”, també parla d’una crítica al progrés com una crítica al temps homogeni i buit. Aquesta és justament la qüestió. El progrés és, com qui diu, solament la successió en el temps i d’allò que es trasllada amb el temps. La crítica al temps homogeni i buit significa –encara que Benjamin no ho digui explícitament– una crítica a la clàssica filosofia de la història, que agafa el model del temps de la física clàssica, la simple successió buida, i el transmet al temps de la història, cosa que no es pot fer. Tan sols si trenquem, si fragmentem aquesta línia contínua de temps com a paradigma del progrés, llavors podem portar fragments del passat cap al present. I aquest és un impuls molt semblant al de Bloch.

Perquè la teoria de la no-contemporaneïtat de Bloch ve de l’intent d’explicar-se el feixisme als anys 30, explicar-se per què en una societat totalment moderna aquestes evocacions místiques, com les que fa el feixisme, d’una manera o d’una altra podien tenir ressò. I llavors Bloch va pensar que calia pensar com a part del present aquest passat que ha quedat enrere però que encara és viu. Aquesta és la coincidència entre Bloch i Benjamin. Perquè Benjamin també tracta d’aportar al present fragments de la història, fragments del passat. I, a més a més, fer-ho amb intenció crítica – un altre punt que tenen en comú.

Benjamin ho anomena: citar fragments del passat per fulminar l’ara. Bloch ho sostindria, ho pensaria d’una manera semblant des de la seva concepció del progrés. I aquí tornem a tenir una cosa molt important i actual per als nostres temps. El progrés no és solament progrés tècnic. El progrés no és que algun dia siguem tots democràcies liberals. Això està bé, però no és l’únic criteri de “progrés”. Progrés és que els diversos estats de desenvolupament que estan presents en la història puguin continuar desenvolupant-se al seu propi ritme i que tot plegat s’organitzi de manera que puguin coexistir pacíficament. Aquesta seria la meta d’una concepció de progrés com Bloch la té a la ment.

Pensament utòpic en temps de crisi #00:23:09-0#

Quant a la crisi, en el que dèiem sobre l’esperança i la utopia, evidentment també es tracta de les possibilitats que hi ha en una crisi. De fet, crisi significa “moment decisiu”. Si un pacient és a l’hospital en estat crític, vol dir que llavors es decideix si la malaltia porta a la curació o a la mort del pacient. L’expressió grega ‘crisis’ significa “el moment de la decisió”. I aquests aspectes positius que cada crisi ofereix, també els hem de tornar a tenir en compte. Diria que això amb Bloch es pot fonamentar molt bé. Hem parlat de Bloch i de Benjamin. Si mirem la biografia d’aquests filòsofs, que van viure de debò en la crisi permanent de la primera meitat del segle 20, i que just en aquella situació crítica van pensar en una cosa com la utopia, nosaltres hem de reflexionar sobre quines possibilitats ofereix la crisi. Si més no, la crisi sempre té la funció positiva que tot allò que ens era habitual, el que sempre havia anat com fins ara, llavors és qüestionable. No solament

qüestionable, sinó que ens força a qüestionar-ho. Precisament perquè llavors ja no podem continuar com fins ara. Quan tenim una crisi ecològica, no podem continuar gestionant els recursos tal com ho hem fet fins ara. Quan tenim una crisi econòmica, no podem continuar repartint els béns adquirits per la humanitat igual com els hem repartit fins ara. O sigui, una crisi és positiva almenys des del punt de vista que ens obliga a canviar d'idea.

Per acabar, em remeto al que diu a la làpida de Bloch a Tübingen: "Pensar vol dir superar els límits." I la crisi ens empeny i ens obliga a superar-nos en la nostra realitat, tot pensant. Solament en aquest sentit, diria jo, les crisis també tenen aspectes positius.